

Ольга Токарчук,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії

держави і права

Національного педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова

УДК 342 (477) : 001.32-054.72

Співвідношення держави і права в науково-теоретичній спадщині українських учених у еміграції

Життя, творчість і доля видатних представників української правової думки в еміграції, багато праць яких до цього часу залишаються маловідомими, є частиною української історії. Дослідження творчої спадщини емігрантських учених-правників – це не лише прояв поваги до минулих поколінь, не лише долучення до об'ємного масиву знань, створеного в еміграції, але й можлива відповідь на проблеми та виклики в державно-правовому розвитку сучасної України.

Визначення юридичних критеріїв оцінки тих чи інших понять є тривалою невирішеною проблемою права, а суб'єктивної волі законодавця чи вченого в оцінці історії правових учень і тлумаченні різних понять не рідко значно більше, ніж юридичної логіки. Достатньо складно застосовувати критерії сучасності до державно-правових теорій столітньої давності, проте в більшості випадків таке порівняння є можливим і необхідним.

Форма правової освіти передбачає зміщення акцентів у підготовці юридичних кадрів із фахівців т.зв. державно-силового блоку до правників, готових працювати в галузі захисту прав і свобод людини й громадянина, вести роботу з правового всеобучу населення, особливо дітей та молоді, спрямовувати свої зусилля на профілактику та запобігання проти-правної поведінки, зменшення рівня криміногенності у суспільстві, виховання поваги до права, закону, розбудови інститутів громадянського суспільства загалом.

Методологічною основою даної статті стали праці Б. Андрусишина, В. Бабкіна, І. Бойка, В. Гончаренка, Ю. Древницького, В. Єрмолаєва, О. Зайчук, А. Іванової, О. Мошак, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, В. Потульницького, І. Скуратович, Р. Стефанчука, О. Токарчук, Я. Турчин І. Усенка, Ю. Шемшученка та інших. Державні та правові концепції українських учених у еміграції міжвоєнного періоду, на нашу думку, можуть

стати тими засадами, аналіз яких дозволить поглибити знання про історичні передумови сучасних проблем в українському державо- та правотворенні.

Звернення до науково-теоретичної спадщини правників у еміграції здійснюється з метою висвітлення багатого різноманіття і глибини державно-правових доктрин і проектів поза межами України. Науково-правовий аналіз співвідношення держави і права, здійснений українськими вченими-емігрантами, абсолютно виправдав себе з кінця 80-х рр. XX ст.; це руйнація комуністичної системи, труднощі побудови правової держави в пострадянській Україні.

Українські правники в еміграції виступали прихильниками вчення про правову державу, зокрема В. Старосольський називав її найвищою формою розвитку інституту держави. Ю. Древніцький зазначає, що практичне значення концепції правової держави зумовлюється втіленням прогресивних здобутків людства у державній та правовій сферах, а витворені й утверджені в еміграції погляди на правову державу, права і свободи людини, з погляду вченого, потребують подальшого осмислення [3, с. 125].

Я. Турчин детально дослідила розуміння категорії «правова держава» О. Ейхельманом. Зміст правової держави мислитель вбачав у основоположному принципі підзаконності державної влади, виступав за обмежену сферу її діяльності та був категоричним противником активного втручання держави в усі сфери суспільного життя. Держава повинна контролювати суспільне життя у сфері власної безпеки, але одночасно надавати можливість індивідам та суспільним групам творити власні автономії [10, с. 26; 4, с. 22].

О. Ейхельман наголошував на потребі відповідності вимог державного загалу, вимог, які держава, як суспільний колектив, має право ставити для раціонального вирішення

справ у всіх галузях своєї політики, до вирішення надважливого питання про права, які громадяни повинні мати при активній участі в публічних справах держави [5, с. 23].

Ю. Древніцький визначив критерії розуміння поняття «держава» В. Старосольським – це група людей, що є фактичним носієм державної влади; законодавча влада як творець норм державного права, повинна відображати прагнення суспільства (соціальних груп); реалізовувати, в першу чергу, потреби та ідеї, боротьбу та культуру народу. У певному розумінні їх правотворчість є «індивідуальним витвором». В. Старосольський розглядав можливість настання особливих обставин, коли влада може здійснювати свою політику, відповідно, як того вимагає ситуація, незважаючи на волю суспільства [3, с. 125].

Будь-які наукові висновки, знання, узагальнення опираються на систему фактів. В історико-правовій науці з'ясування, систематизація і дослідження фактів є складним завданням. При відтворенні історії української історико-правової думки не можливо не враховувати соціально-економічну і суспільно-політичну ситуацію в державі.

На думку В. Старосольського, законодавчий процес передбачає протиставлення інтересів правлячого класу, який відображає «волю держави», і решти громадян. При цьому йде боротьба за право, за зміст правових норм, а тому існує імовірність порушення законності органами держави. Автор наголошував на можливості захисту законності тією частиною суспільства, що не є представниками влади. Від сили, організованості, енергії виступу даної частини залежить, наскільки захист законності буде успішним, реалізованим [3, с. 125].

З погляду О. Ейхельмана, держава – це постійний, тривалий, спільно-житловий устрій вільних людей-громадян на окремій території, упорядкований і очолюваний єди-

ною найвищою владою при активній участі громадян у відповідних формах, з правом управління у державі з метою задоволення духовних та економічних потреб різних категорій населення держави, захисту внутрішньої і зовнішньої безпеки держави, забезпечення індивідуальних свобод громадян та їх незалежних громадських об'єднань у господарському та культурно-духовному житті [10, с. 24].

Відносини, які існували до моменту створення держави, продовжують розвиватися. Поява нових відносин повинна здійснюватись за згодою держави та під її контролем, писав С. Дністрянський. Вони мають регулюватися державними нормами, головним завданням яких є регулювання дій державного апарату, а згодом повинна відбутися організація соціально-етичних відносини між різними соціальними групами. Держава, підкреслював учений, повинна закріпити соціально-етичні норми, які існували ще до її утворення [6].

Історична заслуга С. Шелухіна полягає в обґрунтуванні ним певного підходу до вивчення права, тлумачення права, аналізі важливої проблеми взаємозв'язку права та суспільства, зумовленості права фактичними суспільними відносинами. «Держава – се одно із найскладніших соціальних явищ, то без права не може бути ні одної держави», – підкреслював науковець [12, арк. 2]. Без права не може існувати держави, розмірковував правник. Держава всебічно, глибоко й широко охоплює своїм впливом усіх людей, що проживають на її території, «люди живуть в її оточенні та її атмосферою як абсолютною передумовою свого існування, розвитку і задоволення всіх матеріальних і духовних потреб та інтересів, які наповнюють життя». Усі соціальні організації, що існують у державі в значній мірі залежать від неї. Якщо окрема організація виходить за межі держави, вона не може повністю ізолюватися, перебуваючи з нею в певних правових відносинах.

Держава, з погляду С. Шелухіна, для людей відіграє настільки важливу й значну роль, що вони зобов'язані дбати про її силу, процвітання, «бо тільки в ній вони можуть знайти собі свободу і засоби до всіх соціальних досягнень, без яких не може бути ні особистих досягнень, ні громадського блага, ні навіть особистого щастя» [11, арк. 3].

Сучасне розуміння співвідношення держави та права зводиться до наступної думки: держава в особі законодавчих органів приймає, змінює, скасовує норми права, формує тим самим власну систему законодавства, через органи виконавчої влади реалізовує наявні норми, а через систему судових, інших правоохоронних органів забезпечує державний захист правових норм. Відповідно право впливає на державу через правові акти, що встановлюють форму держави, систему органів державної влади, порядок їх формування, правові принципи їх діяльності, структуру, компетенцію, повноваження, права та обов'язки посадових осіб.

Щодо норм права, то С. Дністрянський визначив їх загальну мету, що полягає в наведенні громадського ладу; власне правові норми заповнюють об'єм позитивного права в державі. Таким чином, право – це «суспільний порядок соціального зв'язку» [2, с. 48]. Суспільний порядок, на думку С. Дністрянського, обумовлений прагненням взаємодопомоги та забезпечення охорони, «цю допомогу та охорону вони дають собі взаємно, тобто цілий суспільний зв'язок утворює собою силу, яку сам повинен розподілити між своїми членами для того, щоб надати своїм членам те, що їм належить, та з другого боку вимагати та очікувати, що кожна людина зробила від себе те, що треба для того, щоб усі мали спільну допомогу та спільну охорону». Щоб такий лад перетворився в життєву дійсність, кожен суспільний зв'язок повинен мати відповідну організацію (державу), тому право є

організованим громадським порядком [2, с. 48, 49].

Право як примусова, соціальна норма організації, а точніше координації інтересів ґрунтує свою примусову обов'язковість на зовнішньому авторитеті, зазначає С. Шелухін, така вимога обумовлена загальним примусом для всіх людей, з-поміж яких не всі однаково проявляють волю і не всі здатні правильно розуміти норми права, хоч з іншого боку, суб'єктивно цілком добросовісно можуть усвідомлювати ті чи інші правові відносини. С. Шелухін констатував, що обов'язковим для всіх зовнішнім авторитетом, який дає санкцію обов'язковості своїм зовнішнім примусом, можуть бути держава, церква, громада. Правові установи, що створюють соціальні норми позитивного встановленого права, такі як приписи влади, що є авторитетним представництвом тієї чи іншої соціальної організації і встановлює в межах своїх повноважень соціальні норми та юридичні звичаї, які виникають з прецедентів, санкціонуються авторитетом загальнови znаної суспільної практики в житті. На приписи влади створює вплив правосвідомість органів влади, на правові звичаї – правосвідомість народу [9, с. 110].

В українських державотворчих проектах панувала думка, що застосування права можливе тільки для рівних суб'єктів правовідносин – вільних людей, а самореалізація свободи відбувається лише завдяки індивідуальним зусиллям особи [1, с. 387].

Особа – це людина як суб'єкт відносин і свідомої діяльності, яка розвинулася в суспільстві, пройшла етапи соціалізації у всіх аспектах, у тому числі і правовому та набула здатності чинити свідому, вольову діяльність. Зазначеним поняттям з'ясовується соціальна якість людського індивіда, залученого в громадські відносини, активність якого проявляється в його життєвій позиції, в усвідомленні свого положення і місця в

суспільстві, що розвивається [7, с. 377].

Людина поняття ширше, ніж особа. Це категорія спільної властивості, що поєднує в собі поняття «індивід» і «особа». В правовому змісті людина як суб'єкт права ототожнюється з поняттям «особа». Ключове в правовому трактуванні особи – це соціальна цінність людини, завдяки якій вона визнається суб'єктом різноманітних прав і обов'язків [7, с. 377].

«Громадянин» – термін, що окреслює правовий зв'язок особи (людини) з певною державою, який передбачає наявність в особи і держави взаємних нормативно закріплених прав, обов'язків, відповідальності [7, с. 377].

Одним із перших в українській історико-правовій науці С. Шелухін приділив увагу питанням захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівнях. Людська особа, підкреслював він, – це основа всякого суспільства; там де цінується особа, там цінується і людина, і суспільство, однією з організованих форм якого є держава. Інтереси суспільства, а ще більше держави, як правового явища, значно вужчі і загалом обмеженіші, ніж інтереси особи, через що ніяк не можуть підпорядкувати їх [9].

На думку правника, соціальний організм держави складається з «людського матеріалу» як його сума. Чим на вищому ступені знаходиться даний «соціальний матеріал», тим вища й сума – суспільство, громадянство, держава. Оскільки людська особа є основою цього «людського матеріалу», підкреслює він, то зрозуміло, «...чим вона вище стоїть, тим вище і суспільство, чим нижче стоїть людська особа, тим нижче й згромадження таких осіб в народі». С. Шелухін вважав, що людина з високим рівнем правосвідомості, яка здобувається знанням і усвідомленням права, утворює для себе найширшу сферу свободи, легше відшукає ґрунт для незалежності й боротьби проти

насилюства та поневолення, а також знаходить у різних взаємовідносинах гарантії у праві [9, с. 108].

В. Старосольський виступав прихильником західної традиції епохи Просвітництва та опирався передусім на принципи верховенства права та свободи індивіда [3, с. 138].

Визнаючи людину та її особистість найбільшою цінністю у правовій державі, науковець виділяв політичні та суспільні права. Особливість полягає в теоретичному визнанні їх найважливішими і найсильнішими. Вони повинні бути критерієм оцінки всього законодавства, встановлювати його напрями і межі, які не може порушувати жоден нормативно-правовий акт [3, с. 129].

В. Старосольський визначав поняття «людина», як носій реальних інтересів, які здобували правове визнання та охорону. Окрема категорія «правна особа» можлива лише в розвинутій правовій системі. Він розглядав це поняття з двох сторін. По перше, «...воно стало різнитися від природного поняття людини через те, що не кожна людина була носієм правоохоронних інтересів, суб'єктом прав. Були люди, які не були ними в обличчі права, не були «правними особами». По друге, «...право стало давати охорону інтересам, не зв'язаним з фізичною людиною. Се сталося таким способом, що право творило «абстрактно штучні особи», якими не були фізичні люди, «правні особи» в технічному розумінню». У розвинених правових системах, стверджує учений, поняття «особа» логічно передує поняттю «людина», оскільки останнє є видом «особи». Проте в історичній дійсності людина стоїть попереду «особи». Фізичним носієм природних людських інтересів було швидше правове поняття особи; «се правне поняття зродилося для практичних потреб живих людей, для того, щоби технічно краще улаштувати охорону, яку давало суспільство засобом права признаним собою інтересам». Очевидно, з погляду В. Старосольського, це були перш за

все, єдині потреби для усіх членів суспільства. Поштовхом до розвитку права був природний центр потреб «жива, фізична людина» [8, с. 141-142].

Держава, як уособлення правопорядку, щоб реалізувати свої завдання, досягти поставленої мети повинна безапеляційно дотримуватися широкого принципу повної соціальної справедливості, писав О. Ейхельман. Основою будь-якого суспільства правник вважає вільну людину, яка повинна володіти можливостями для реалізації своїх здібностей, виконання життєвих завдань, «як розумна істота вільно єднатися з іншими особами». Держава повинна охороняти, підтримувати, забезпечувати це прагнення, створюючи та унормовуючи для суспільної користі такий «порядок співіснування вільних громадян», що перешкоджає зловживанню особистою волею, коли протиправна дія несе загрозу окремим громадянам і суспільно-державному загалу [5, с. 39]. До такого правопорядку вчений відносив у тому числі й різноманітні економічні обмеження щодо вчинків вільної людини. Розвиток такої системи вбачав при наявності двох принципів: «власність зобов'язує», «праця зобов'язує». Ці обмеження повинні бути доцільно, корисно й раціонально реалізовані, «...як тісніше сціплюються непроглядно численні відношення у житті культурних людей і з'єднуються з загальними інтересами суспільності, на користь людей, що вживають цікаві наслідки від цих зв'язків» [5, с. 39-40].

Таким чином, держава не може існувати і функціонувати поза правом. Взаємодія держави і права виходить з того, що право в інтересах особистості, суспільства забезпечує та обмежує держава. Право забезпечує обмеження державного свавілля. Держава і право в концепціях українських інтелектуалів національно-демократичного напрямку розглядалися як взаємопов'язані явища, що мають тривалий шлях спільного іс-

торичного розвитку. Їх концепція людини, її особистість – вважали правової держави встановлювала найбільшою цінністю у державі, сус- зв'язок держави і права, де останнє пільстві. займало домінуюче положення, а

Список використаних джерел

1. *Вдовичин І.* Доктрина природного права в українській політичній думці 20 – 30-х рр. ХХ ст. / І. Вдовичин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С. 386-395.
2. *Дністрянський С.* Загальна наука права і політики / С. Дністрянський: в 3 т. Т.1. – Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. Прага, 1923 р. – 400 с.
3. *Древницький Ю.* Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942) / Юрій Древницький: авт. передм. І. Райківський. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 304 с.
4. *Ейхельман О.* Енциклопедія права. Курс читання проф. О. Ейхельмана на І семестрі економічнокооперативного відділу Української Господарської академії в ЧСР / О.Ейхельман. – Подєбрати, 1923. – 84 с.
5. *Ейхельман О.* Реформа місцевого самоурядування на підставі демократично-республіканської державности/ О.Ейхельман. – Накладом Українського Вільного Університету в Празі, Прага, 1923, – 81 с.
6. *Правова концепція С. Дністрянського та соціальне поняття права* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9194/>
7. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави [Електронний ресурс] : підручник / О. Ф. Скакун. – Київ : Правова єдність, 2011. – 520 с. Режим доступу: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf
8. *Старосольський В.* Теорія нації / В. Старосольський – Відень, 1922. – 144 с.
9. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: монографія/ О.В.Токарчук. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 178 с.
10. *Турчин Я.* Ідея правової держави в науково-теоретичній спадщині Отто Ейхельмана / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 20. – С. 23-29.
11. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі – ЦДАВО України), Ф. 3695., Оп.1., Спр. 54., 282 арк.
12. *ЦДАВО України*, Ф. 3695., Оп.1., Спр. 59., 39 арк.

Токарчук О. В. Співвідношення держави і права в науково-теоретичній спадщині українських учених у еміграції

У статті проаналізовано погляди українських емігрантів, правників за освітою, науковий доробок яких, з поміж іншого, присвячений проблемам співвідношення держави та права. Визначено підходи мислителів до тлумачення понять «державна», «право», взаємозв'язку права та суспільства. Теоретичне осмислення взаємовпливів цих категорій могло б слугувати запорукою успішних державно-правових перетворень. Наголошено, що інтелектуали розглядали особистість як найвищу цінність у державі.

Ключові слова: держава, право, особистість, С. Дністрянський, О. Ейхельман, В. Старосольський, С. Шелухін.

Токарчук О. В. Соотношение государства и права в научно-теоретическом наследии украинских ученых в эмиграции

В статье проанализированы взгляды украинских эмигрантов, юристов по образованию, научный потенциал которых, среди прочего, посвящен проблемам соотношения государства и права. Определены подходы мыслителей к толкованию понятий «государство», «право», взаимосвязь права и общества. Теоретическое осмысление взаимовлияния этих двух категорий могло бы служить залогом успешных государственно-правовых преобразований. Отмечено, что интеллектуалы рассматривали личность как высшую ценность в государстве.

Ключевые слова: государство, право, личность, С. Днистрянский, О. Эйхельман, В. Старосольский, С. Шелухин.

Tokarchuk O. A ratio of the state and the law in scientific-theoretical heritage of the Ukrainian scientists in emigration

In article views of the Ukrainian emigrants, lawyers by education, the scientific potential of which, among other things, devoted to problems of a ratio of the state and the right are analyzed. Approaches of thinkers to interpretation of concepts "state", "law", interrelations of the law and society are defined. Theoretical judgment of interference of these categories could serve as guarantee of successful state and legal transformations. It is noted that intellectuals considered the personality as the supreme value in the state.

Determination of legal criteria for evaluation of these or those concepts is a long unresolved problem of the law and subjective will of the legislator or the scientist in assessment of history of legal exercises and interpretation of various concepts is frequent much more, then legal logic. It is rather difficult to apply criteria of the present to state and legal theories of centenary prescription. However, in most cases such comparison is possible and it is necessary.

The form of legal education assumes the shift of accents in preparation of legal shots. From experts of the state and power block to the lawyers ready to work in the field of protection of the rights and freedoms of the person and the citizen to conduct work on legal training of the population, especially children and youth. Capable to direct the efforts to prevention and prevention of illegal behavior, decrease in level of criminality in society, education of respect for the right, the law, development of institutes of civil society in general.

The address to scientific-theoretical heritage of lawyers to emigrations is carried out for the purpose of illumination of a rich variety and depth of state legal doctrines and projects outside Ukraine. The scientific and legal analysis of a ratio of the state and the law, which is carried out by the Ukrainian scientists-emigrants was absolutely repaid since the end of the 80th of the 20th century; this destruction of a communistic system, difficulty of creation of the constitutional state in Post-Soviet Ukraine.

Any scientific conclusions, knowledge, generalizations lean on the system of the facts. In historical and legal science of examination, systematization and a researched of the facts is a difficult task. At reproduction of history of Ukrainian of a historical and legal thought it is necessary to consider a social and economic and social and political situation in the state.

The state cannot exist and function beyond the law. Interaction of the state and the law recognizes that the law for the benefit of the personality provides societies and limits the state. The law provides restriction of the state arbitrariness. The state and the law in concepts of the Ukrainian intellectuals of the national and democratic direction were considered as the interconnected phenomena having a long way of joint historical development. Their concept of the constitutional state established connection of the state

and the right where the last held a dominant position, and the person, his personality – considered the greatest value in the state, society..

Key words: state, law, personality, S. Dnistriansky, O. Eykhelman, V. Starosolsky, S. Shelukhin